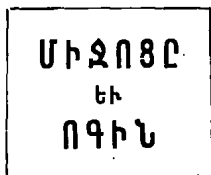

ԻՐԱՍՏԱՌԻԲԿԱՆ

Ս. Է. ՌԻԱՅԹԵՔԸՐ

Տեսութիւններ Տիեզերքի Մասին

և

Փաստեր Աստուծոյ Գոյութեան

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՊԱՏՃԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԸՄԲԻՆՈՒՄԸ ԸՍՏ ԱՐԻՍՏՈՏԵԼԻ

Տիեզերքի ընդհանուր իմացումը մշակելու կամ Աստուծոյ գոյութեան ի նպաստ փաստարկութիւններ վերլուծելու ամէն փորձ խորապէս եւ անպատճառ պիտի ազդուի պատճառականութիւնը ըմբռնելու մեր ձեւէն: Արդարեւ, ստիպուած պիտի ըլլանք ներկայ քննարկութիւններէն մեծ մաս մը տրամադրելու պատճառ իմացքին կրած յաջորդական զարգացումներուն, զարգացումներ՝ որոնք մեծ մասամբ հետեւանքն են բնագիտութեան աշխարհի նոր զիւտերուն: Ի՞նչ է պատճառը: Բառը կը պատկանի ընթացիկ լեզուին եւ անտարակոյս որ կ'ազնարկէր ծագումով՝ մեր ինքնաբերական գործունէութեան ունեցած ազդեցութեան աշխարհի մէջ փոփոխութիւններ յառաջացնելու. փոփոխութիւնները հետեւանքն են, իսկ մեր գործունէութիւնը որ զանոնք յառաջ կը բերէ՝ պատճառ: Կոմս Ռիւսսէլի խօսքով, «Պատճառի գաղափարը — որքան ալ հակադրանք գգանք ընդունելու իրողութիւնը — կը հետեւի կամի՞ գաղափարէն»: Գաղափարը մտաց անորոշ եւ տարտամ, մինչեւ որ Արիստոտէլ ձեռք առաւ զայն եւ տուաւ պատճառականութեան իր նշանաւոր վերլուծումը — տրուած ըլլալով որ պատճառի

գաղափարը արտայայտող իր բառը՝ αἰτία աւելի լայն առում մը ունէր մեր բառէն եւ կ'ընդգրկէր ամէն ինչ որ իր բաժինը ունի հետեւանքի մը ծնունդին մէջ: Ան դիտեց որ առարկայ մը յառաջ բերելու համար յորս քանի որ անհրաժեշտ են, այսինքն, ենթանիւթ մը որմէ շինուած է տունալ առարկան — ճիւրպակա՞ն պատճառ. քան մը որ տուաւ այդ առարկային զայն բնորոշող յատկութիւնները — ձեւաւորող պատճառ. մէկը կամ քան մը որ այդ ձեւը կիրարկեց նիւթականի վրայ — ճեղգործող պատճառ. եւ վերջապէս նպատակը կամ հետեւկարը որուն հանելու համար կը գործէ՝ գործող պատճառը — վախճանական պատճառ: Սյապէս, արձանի մը շինութեան ընթացքին, նիւթական պատճառը սկզբնական մարմարի կտորն է, ձեւաւորող պատճառը՝ այդ կտորին վրայ ուրուազծող նախատիպը, ներգործող պատճառը՝ քանդակագործը, իսկ վախճանական պատճառը՝ գաղափարը կամ պատկերը՝ մարմնաւորուած այդ պատկերին մէջ: Պատճառականութեան Արիստոտէլեան վարդապետութիւնը սահմանումն է զանազան յարաբերութիւններուն, որոնք իրարու կը կապեն այս երկու տեսակ պատճառները, իր ժամանակի բնագիտական ծանօթութիւններու լոյսին տակ: Ան կը հաստատէ կապակցութիւնը որ կայ պատճառի եւ կամքի գաղափարներուն միջեւ, որովհետեւ Արիստոտէլի տիեզերքին մէջ, երկնային ոլորտներու կանոնաւոր շարժումներուն ներգործող պատճառը իմացականութիւնն էր, որ կը գործէր մարդկային կամեցողութեան նման:

Պարտինք սակայն զգուշանալ ենթադրել, թէ վախճանական պատճառ բառերը կը ներփակեն բնականաբար գաղափարը գործիչի մը, որուն նպատակը պիտի ըլլար առարկային կազմութիւնը: Իրականին մէջ, «վախճանական պատճառ»ի գաղափարը կը համապատասխանէ ընդհանրապէս «նպատակակէտ»ի կամ «պաշտօն»ի գաղափարներուն. այսպէս, կարելի է ըսել՝ աչքին վախճանական նպատակը տեսողութիւնն է, առանց ենթադրելու անպայման գոյութիւնը արհեստաւորի մը, որ մտածած ըլլայ շինել զայն տեսողութեան համար: Սյա դիտողութիւնը կարեւոր է մօտենալէ առաջ փաստարկութեան, որ հանուած է վախճանական նպատակներէն, եւ որոնց պիտի հանդիպինք քիչ անդին: Աստուածաբանու-

թեան մէջ, բնաբանական այդ փաստարկութիւնը պիտի մնայ անկատար եւ անորոշ եթէ ճշգրտութեան չմեկնուի լման իմաստը «վախճանական պատճառ» արտայայտութեան:

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԱՐԻՍՏՈՏԵԼԻ ԶԱԼԹԱՆԱԿԸ

Բազմաթիւ տարիներու ընթացքին, մարդիկ Արիստոտէլի նայեցան կասկածանքով. քննադատներէն ոմանք՝ պահպանողականութեամբ եւ նորին հանդէպ իրենց անուշած հակառակութեամբ. ուրիշներ՝ մասնաւոր դժուարութիւններու պատճառաւ, ինչպէս օրինակ Արիստոտէլի ոլորտներու շարժումին յաւիտեական ըլլալը, ինչ որ կը նկատուէր անընդունելի ստեղծագործութեան քրիստոնէական վարդապետութեան համար, եւ տակաւին ոմանք՝ ինչպէս Ֆրանչիսկեան Ռոմէ Պարոն, որովհետեւ Արիստոտէլի բնագիտութիւնը կը նկատէին բոլորովին սխալ, տրուած ըլլալով որ նիթի եւ ձեւի վարդապետութիւնը կ'անդամալուծէ գիտական ամէն հետզգոտութիւն: 1215ին, Պապին Նուիրակ պարգապէս արգիլեց Արիստոտէլի բնագիտութեան ուսումնասիրութիւնը. բայց Դոմինիկեան եւ Ֆրանչիսկեան միաբանութիւններուն հիմնադրութիւնը, Ժ.Վ. դարու առաջին տարիներուն, մանաւանդ ծաղկում արձանագարաններուն, ուր այս նոր վանականները ամենակարող եղան, նոր թափ մը տուին գիտութիւններուն. նոր-պղատունական գաղափարներուն մենատիրութիւնը աստիճանաբար հայեցաւ եւ, 1253ին, Արիստոտէլեան փիլիսոփայութեան ամպիոններ հաստատուեցան Փարիզի համալսարանէն ներս: Արիստոտէլեան բնագիտութեան հատրտիր մը գրուեցաւ 1230ի շուրջ, Օքսֆորտի վրանչիսկեաններու վանահայր Ռոպէր Կրոսարթէթի կողմէ. բայց ամբողջական յաղթանակը եւ Արիստոտէլեան շարժումին գազաթնակէտը եղաւ Մեծն Ալպէրթոս եւ Ս. Թովմաս՝ երկու Դոմինիկեաններու գործը: Նկատել ունենալով Արիստոտէլականութեան յայտարարուած քնդհանուր դատապարտութիւնը Վերածնունդի շրջանին, հետաքրքրական է փնտռել եւ գիտնալ թէ ինչու համար Արիստոտէլականութեան վերադարձը Ժ.Վ. դարուն կարելի է իրաւա-

ցիօրէն նկատել իրրեւ յառաջդիմութեան մէկ յաղթանակը: Տարակոյս չկայ որ հասարակաց կարծիքը կազմուած էր թշնամական մեկնութիւններով: «Բաւեր, դարձեալ բաւեր եւ միայն բաւեր — այսպէս կը գրէր Մագոյէի՝ Ֆրանսիս Պարոնի մասին գրած մեկնութեան մէջ — փոխանակ յառաջանալու, մարդկային միտքը կը բաւականանար տեղը յալով»: Սակայն, հետագայ աստուածապաշտ բոլոր փիլիսոփաները խոստովանեցան թէ, իրենց գիտութեան տեսանկիւնէն, Թովմաս Ագուինաքիի կատարած վերակառուցումը նշելի յառաջդիմութիւն մըն է. որովհետեւ Արիստոտէլի անդրանցական Աստուածը — թէ եւ ոչ բնաշարժիտական — սակայն Պրատոնի Աստուծոյն աւելի յարմարութիւն կը ներկայացնէր ըլլալու Քրիստոնէութեան Աստուածը: Աւելին՝ Արիստոտէլեան ըմբռնումը հոգիին՝ իրրեւ ձեւ մարմինին, աւելի յարմար էր քան Պլատոնի ըմբռնումը մարմինին՝ իրրեւ բանտը հոգիին, ներկայացնելու համար փիլիսոփայական մեկնութիւն մը փրկագործութեան քրիստոնէական վարդապետութեան: Սակայն, ներկայ մեր հարցապնդումին մէջ, կարեւոր է վեր առնել բազմաթիւ կէտեր. Արիստոտէլի ազդեցութիւնը քաջալերեց տրամաբանութեան ոգին եւ իմացական հայեցողութիւնը. Արիստոտէլ Պրոտինէին շատ աւելի մօտ էր բնութեան եւ փորձառական գիտութեան եւ իր ազդեցութեան գերակշռութիւնը ընկանուորէն պիտի պարտադրէր ընդհանուր հաւանութիւնը՝ բնութիւնը իրրեւ նուիրապետական կարգ ընդունելու, կարգ մը՝ որուն վերջին հիմնաբարն է Աստուած, եւ այսպէսով զննելու արտաքին աշխարհը իրրեւ բնաբանական աստուածաբանութեան ուսումնասիրութեան հիմ ընդունելու սկզբունքներ: Փիլիսոփայութիւնը, որ միջնադարեան հեղինակներու մօտ կապուած կը մնար քրիստոնէական վարդապետութեան, այսպէսով կը ստանար անկախ գոյութիւն մը, հիմնուած իմացական հիմքերու վրայ: Մեծն Ալպէրթոսը եւ Թովմաս Ագուինաքիին եղան ազատարարներ, որոնք անվախօրէն բնապնդութիւնը եւ մտածողութիւնը դրին ազատ հայեցողութեան կալուածին մէջ. որոնք պնդեցին թէ որեւէ փիլիսոփայութիւն, ոչ իսկ իրենցը, պէտք չէր որ իր արդարացումը գտնէր աստուածաբանական նախընտրութիւններու մէջ:

Պէտք չէ մոռնալ որ Ֆրանսիս Պաքոնի Արիստոտէլի դէմ դիրքաւորումը ունեցած էր իր նախընթացը նոյնիսկն Արիստոտէլի դիրքաւորումով իր նախորդներու տեսակէտներուն դէմ: Ուղղակի հակառակը Պլատոնի, որ կը պնդէր թէ զգայնական սխալները կ'արդարացնին սկզբադիկով թիւեր զգայնական ծանօթութեան հանդէպ եւ որ ներհայեցողութիւնը (intuition) կը նկատէր հիմք ամէն ծանօթութեան, Արիստոտէլ կը պնդէր ամենայն ուժգնութեամբ թէ փորձառութիւնը եւ զննութիւնը աղբիւրներն են ամէն ծանօթութեան: Ան կը գրէր. «ամէն մասնաւոր գիտութեան սկզբունքները հետեւանք են փորձարկութեան — էքսպէրիմէնտացիոն, աստղագիտական փորձարկութիւններէն է որ կը հետեւցնենք աստղագիտութեան սկզբունքները»: Էսպէս բնապաշտ, ան իր արհամարհանքը կը տեղացնէր ասիականներու վրայ, որոնք ամբողջովին նուիրուած են վերացական մտածարգանքներու, մեկնակէտ ունենալով միշտ ներզգայական տուեալներ եւ անտարբեր մնալով իրողութիւններուն հանդէպ: Անոնք որոնք վարժութիւնը ունին բնագիտական հետազոտութիւններու, կը պնդէր ան, աւելի իրաւասութիւն ունին աւելի լայն տարախիսիներու սկզբունքներ հաստատելու. մինչդեռ միւսները, որոնք վարժուած են իրողութեան հետ չհամամատուած թափաթիւ եւնիթարութիւններու, շատ դիրքաւ սկզբունքներ կը հաստատեն, որովհետեւ սակայն թան նկատու կ'առնեն: Շատ դիւրին է զանազանել մարդիկ որոնք կը տրամաբանեն իրողութիւններէ մեկնելով՝ ուրիշներէ որոնք կը մեկնին մտացածին յոյսերէ: Եւ ան կը պնդէր կարծեւորութեանը վրայ ամէն խնդիր գիտականօրէն — քստանք — քննարկելու, այսինքն բնութեան զգայական իրերու զննութեամբ, եւ ոչ թէ տրամատուութեամբ, այսինքն զուտ հետեւութեամբ՝ չփաստուած տուեալներէ մեկնելով: Զգայութեան շնորհիւ է որ կը տիրանանք մասնաւորին ծանօթութեան. ասկէ մեկնելով՝ մակածութեամբ կը գտնենք քնդհանուր մասնաւորին մէջ եւ գիտութիւնը կը զբաղի միայն քնդհանուրով: Հասկնանք նախ իրողութիւնները եւ յետոյ կրնանք փնտռել պատճառները»:

Իրգլմ. ԵԱՀՀ ՎԱՊԻԱՊԵՏ

(Շարունակելի՝ 4)

ՀԻՄՆԱԿԱՐԴՈՒՄ ԳՐԹ. ՖԻԶԻԿԻ ՆԵ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՆՈՒՐԳԻԿԻ ՆՈՐ ԱՐԴԵՆՊԵՆԸ

Անցեալ Գունուարի կիսուն, Քէնթըրպըրի Արքեպիսկոպոսը, Տէթ. Անօքլէյ Ֆիլըք, խոսք պիտի առնէր Քէնթըրպըրի տարեկան համագումարին առջև, երբ անակիկաօրէն յայտարարեց որ աւելի յետագիտականներուն իր նշանակումը: Այսպէսով ան վերջ կը գնէր իր ասպարէզին իբրեւ յաջորդ Ո. Օգոստինոսի եւ պետ Անգլիոյ Արքեպիսկոպոսին: Եթէ աշխուժութիւնը չէ՛ր ուսալած, յայտարարեց ան, համոզուած եմ որ օրէն որ կ'աւելնայ իմ ինտելեկտը: Սակայն, նոյն տանն, կը զգամ որ իմ համբարութեանս աջաբը կը նստալի եւ անստոր համար կը մտածեմ թէ իմ մտածելու հասած է նշանակումից:

Տէթ. Ֆիլքըրի պաշտօնավարութիւնը տեւած եղաւ տասներեքից տարի: Պաշտօնավարութեան այս շրջանը լեցած ան իր զուարթ ընտելութեամբ եւ հանգրտաբար ընթացող:

Իր աշխարհային գիտաւոր առարկան ըրաւ եկեղեցիներու միութեան հարցը: Իր ընտելութեան առաջին օրէն մասնաւոր զարկ տուաւ եկեղեցիներու Տիեզերական Համագումարին եւ չլացաւ ոչ մէկ նից յաջորդութեան առաջնորդելու համար անոր ծրագրերէն:

Նոյն օրով ան կատարեց անցնող տարեկան իր պատմական համագումարինը զէպի ընտելացէմ, Պոլիս եւ Համ. աւանդապատ մեծ եկեղեցիներու կեդրոններուն:

Երբ, բարեբաւարի օր մը, միտքերը հասունանան եւ եկեղեցիներու միջնամասն մեծ հիգիւրբերին իրենց պտուղը, անտարակոյս որ պատմութիւնը յատուկ յիշատակութեամբ եւ երախտագիտութեամբ պիտի արձանագրէ անունը Քէնթըրպըրիի Գրդ Արքեպիսկոպոսին՝ Տէթ. Ֆիլքըրի, իբրեւ եկեղեցիներու միութեան մեծ եւ առաջին կերտիչներէն մին:

Ըստ Անգլիոյ եկեղեցիի օրէնքին, Անգլիոյ Վարչապետը Թագուհին առաջարկեց Երբեք Արքեպիսկոպոս Արթըր Մայքըլ Բամբլը իբրեւ յաջորդ նշանակելու Արքեպիսկոպոսին եւ պետ Անգլիոյ եկեղեցիին:

Մայիսին, Քէնթըրպըրիի նոր Արքեպիսկոպոսը պիտի ստանան իր պաշտօնը իբրեւ հարիւրերորդ Առաջնորդ իր եկեղեցիին:

Բամբլը Արքեպոս. 56 տարեկան է, աստուածաբանութեան նախկին ուսուցիչ Տիւրնամի համալսարանին եւ պոլիտեխնիկոս Նոյն ջաղաքին մինչև 1955, երբ կ'ուսուցաւ Երբեք Արքեպիսկոպոսութեան:

Ուսումի եւ աստուածաբանութեան մարդ, աւելի քան վարչական գործի եւ խօսքի, Քէնթըրպըրիի նոր Արքեպիսկոպոսը կաւ տայ իրեն ծանօթներուն այն տպագրութիւնը թէ պիտի չհետեւի իր նախորդի յանդուգն եկեղեցի, այլ պիտի զբաղի առաւելաբար իր ճիշդի աւետարանումի կարեւոր գործին, ամառ եւ տարածուն կեդրով:

Ե.